

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора О.Д. Сафіна на дисертацію Авраменко Марини Валеріївни «Психологічні детермінанти професійного стресу підприємців сфери торгівлі», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії галузі знань зі спеціальності 053 – Психологія

Дисертація Авраменко Марини Валеріївни присвячена надзвичайно актуальній темі, оскільки являє собою продуктивну спробу внести вагомий вклад у вирішення актуальної науково-практичної проблеми подолання професійного стресу підприємців сфери торгівлі. Авторкою дисертації в основному вірно визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, а також завдання дослідження. Нею гармонійно поєднано у психологічному інструментарії як теоретичні, емпіричні, так і відповідні математичні методи дослідження.

Слід також зазначити, що М.В. Авраменко в основному правильно визначено наукову новизну отриманих результатів. Зокрема, нею уперше: визначено п'ятифакторну структуру психологічних детермінант професійного стресу у підприємців роздрібних торговельних мереж; запропоновано нову модель програми подолання професійного стресу підприємців роздрібною торгівлі, виокремлено методикау діагностики з визначення індексу конструктивної стратегії долаючої поведінки під час стресу; розроблено професіограму і психограму підприємців роздрібних торговельних мереж. Крім того, дисертанткою удосконалено загальні підходи до психологічної діагностики детермінант і проявів професійного стресу за визначеним інформативним комплексом прямих і побічних показників його оцінки. У дисертації М.В. Авраменко набули подальшого розвитку особливості дослідження психологічних детермінант професійного стресу та професіографічного аналізу умов та особливостей діяльності підприємців сфери торгівлі, що зумовлюють професійний стрес фахівців.

Безперечним необхідно визнати і практичне значення одержаних результатів дослідження, яке полягає у тому, що розроблена програма подолання професійного стресу використовується у системі підготовки практичних психологів у закладах вищої освіти. Інші відомства, установи та організації застосовують її з метою профілактики і подолання професійного стресу, його попередження та вироблення адекватних стратегій поведінки для усунення і редукції негативних наслідків професійного стресу. У свою чергу авторська програма надає можливість своєчасно та адекватно визначити особливості стресу і застосувати методи профілактики.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення проблеми професійного стресу» авторкою зазначається, що психологічний стрес вчені визначають не лише як реакцію, а й як процес, у якому вимоги середовища розглядаються особистістю, виходячи з її ресурсів і можливостей розв'язання проблемної ситуації, що визначає індивідуальні розбіжності у реакції на стресову ситуацію. Загалом, як зауважує здобувачка, можна виокремити два підходи у вивченні професійного стресу. У межах першого відбувається зіставлення психологічних характеристик стану індивіда з його фізіологічними показниками та ефективністю діяльності. Другий підхід ґрунтується на прагненні вивчити психологічну природу стресу.

Переважна більшість вчених вважає, що професійний стрес негативно впливає на психологічне та фізичне здоров'я працівників, а також на ефективність діяльності організацій. Їхні дослідження спрямовані на визначення характеру професійного стресу, його причин і наслідків стресу, а також стратегії профілактики, оцінювання ризику та методів управління. Дослідження стресу у представників різних професійних груп надали авторці можливість визначити його різновиди: гострий, хронічний; інформаційний, професійний; еустрес і дистрес тощо. Нею встановлено, що зовнішні і внутрішні умови діяльності, підприємницькі ролі, конкурентне середовище є причинами виникнення стресу. Як зазначає дисертантка, теоретичним підґрунтям дослідження стресу у підприємців є теорії конкурентної спроможності, планової поведінки, самореалізації, теорія розрахункової

системи та соціального капіталу, теорія ролей. За результатами аналізу наукових поглядів зарубіжних вчених на стрес та його наслідки нею з'ясовано, що: професійний стрес – це напружений стан, який виникає у людини під впливом негативних чинників, пов'язаних із професійною діяльністю. Він є дисбалансом між вимогами роботи та здібностями і навичками працівника для реалізації цих вимог. За результатами теоретичного аналізу М.В. Авраменко визначено певні особливості професійної діяльності підприємців, які полягають у тому, що вони працюють у висококонкурентних та особливих умовах, де існує значний ризик, невизначеність і персональна відповідальність за успіх і виживання своїх фірм. Це спонукає їх працювати важче і довше, ніж наймані працівники, а також сприяє імовірності розвитку професійного стресу. З іншого боку, це загартовує особистість, мотивує працювати і вчитися залежно від наявних ресурсів та особистісних характеристик.

У другому розділі «Організаційно-методичне підґрунтя дослідження професіографічного аналізу діяльності та стратегій подолання професійного стресу в обстежуваних» авторкою дисертації розроблено концептуальну модель дослідження психологічних детермінант професійного стресу у підприємців роздрібних торговельних мереж. Психологічне діагностування детермінант професійного стресу обстежуваних проводилося за комплексом прямих і побічних показників визначених методик. Використання кореляційного і факторного аналізів сприяло визначенню факторів професійного стресу і змісту його компонентів. В основу професіографічного аналізу діяльності підприємців було покладено принципи системної професіографії.

У третьому розділі «Результати емпіричного дослідження психологічних детермінант професійного стресу та професіографія підприємців роздрібних торговельних мереж» дисертанткою за результатами порівняльного аналізу представників групи КС і ВС виявлено, що для осіб із ВС характерним є високий рівень проявів емоційних, поведінкових, інтелектуальних і фізіологічних симптомів професійного стресу, що зумовило високий показник комплексного оцінювання професійного стресу, а водночас підтвердило

4

високий рівень чутливості обстежуваних до стресогенних чинників. При цьому індивідуально-психологічні особливості виявлено у осіб з проявами низького рівня емоційної стійкості, комунікативних характеристик, що у цілому пояснює низький рівень стійкості до стресу. Мотиваційну сферу осіб із ВС характеризує суттєва вираженість опосередкованих мотивів із низьким рівнем безпосередніх, що знижує можливий потенціал особистості щодо подолання стресогенних викликів. Показники адаптаційної мобільності в осіб із ВС виявились на низькому рівні, поряд із такими темпераментальними особливостями, як ригідність, уповільненість і низька емоційна стійкість, пасивність, що зумовлює дезадаптивну поведінку у взаємодії і виражені суб'єктивні переживання. Комунікативна сфера осіб із ВС теж потребує психологічної корекції, адже комунікативні організаторські здібності визначено на низькому рівні, поряд із таким переважаючим типом ставлення до людей, як: агресивність, підозрілість, підлеглість і залежність – які не сприяють виходу зі скрутних ситуацій і призводять до виражених проявів стресу. При цьому з'ясовано, що в осіб із ВС індекс компенсованості стратегій долаття і регуляції поведінки перебуває на низькому рівні, що зумовлено низькими показниками активної і просоціальної поведінки й високим рівнем пасивної і асоціальної поведінки. Отже, низький рівень стійкості до професійного стресу у представників з ВС за індивідуально-психологічним рівнем стресостійкості, мотиваційної, комунікативної, адаптаційної мобільності і стратегій подолання стресу зумовлюється низьким рівнем ПС у обстежуваних та потребує відповідної психологічної допомоги.

За допомогою факторного аналізу авторкою розроблено 5-факторну модель внутрішньої структури професійного стресу обстежуваних. За результатами теоретичного аналізу наукових джерел, організаційно методичного підґрунтя, результатів емпіричного дослідження, аналізу умов і особливостей професійної діяльності авторкою дисертації розроблено професіограму і психограму підприємців роздрібної торгівлі. На підставі розроблених професіограм і психограм, а також результатів емпіричного дослідження розроблено програму подолання професійного стресу у підприємців сфери торгівлі, мета якої - психодіагностування детермінант

професійного стресу, консультативна допомога фахівців щодо вибору й оволодіння підприємцем індивідуальних прийомів подолання і профілактики негативних наслідків стресу. Зазначена програма призначена для підприємців, психологів, працівників соціально психологічних служб, PR-менеджерів і педагогів. В її основу покладено активні, просоціальні та конструктивні прийоми, які умовно згруповано за чотирма напрямками: самоменеджмент, саморегуляція, підтримання здорового способу життя і психологічна допомога.

У цілому зазначимо, що дисертанткою у роботі на великому теоретичному та емпіричному матеріалі, послідовно та неухильно дотримуючись визначених у теоретичній частині методологічних засад, розкриваються та обґрунтовуються її основні положення. При цьому, доведення їх здійснюється авторкою із належною доказовістю і послідовністю.

Разом із тим при загальному позитивному враженні від опанованої роботи вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження, побажання та рекомендації.

1. У вступі до дисертації наукове завдання дисертаційного дослідження сформульовано набагато ширше за його тему; у методах дослідження не зазначено математико-статистичні, а теоретичні та емпіричні не прописано, для чого саме вони використовувались. Перерахування методик дослідження тут є зайвим, бо не вимагається. Розробка професіограми і психограми (так це і є складова професіограми) підприємців роздрібних торговельних мереж, про які йдеться у науковій новизні, не кореспондується із завданнями дослідження.

2. При розкритті особистого внеску здобувача у роботах, написаних у співавторстві, цей самий розкривається змістовно, а не у відсотках, бо це виглядає квазіінформативним.

3. Назви підрозділів 1.1 і 1.2 семантично є майже тотожними, тому їх можна було б об'єднати.

4. Підрозділ 3.3 за логікою дослідження доцільно б було викласти у розділі 1.

5. У розділі 2 авторка мала б сфокусуватись на організаційно-методичному підґрунті дослідження саме психологічних детермінант

професійного стресу обстежуваних, а не професіографічного аналізу та стратегій його подолання.

6. Анонсована авторкою серед завдань дослідження програма подолання професійного стресу у підприємців сфери торгівлі під час ознайомлення з нею, виходячи із заявленої мети («Мета програми спрямована на психодіагностування детермінант професійного стресу, вибір та особисте оволодіння підприємцем із допомогою фахівця індивідуальними стратегіями подолання і профілактики професійного стресу») є значно ширшою, що створює ризик розмиття фокусу докладених зусиль під час її реалізації.

Але викладені вище зауваження, побажання та рекомендації не впливають суттєво на цілком позитивну оцінку самої роботи та тому не знижують наукову і практичну цінність дисертаційного дослідження Авраменко Марини Валеріївни. Детальне вивчення дисертації Авраменко Марини Валеріївни «Психологічні детермінанти професійного стресу підприємців сфери торгівлі» дозволяє зробити висновки, що її авторка оволоділа методологією наукової діяльності, і це дозволило їй якісно та на високому рівні виконати поставлене наукове завдання. Тому дисертацію М.В. Авраменко є усі підстави вважати самостійним завершеним науковим дослідженням, що виконане на належному науковому рівні, воно відзначається науковою новизною, теоретичною та емпіричною обґрунтованістю отриманих результатів, а також їхньою очевидною практичною значущістю. Отримані дисертанткою наукові доробки викладено згідно вимог до наукового стилю, її наукова праця є кваліфікованою інтерпретацією основних положень, що містяться у власному дослідженні. Основні результати дисертації із достатньою повнотою відображено у 20 наукових працях, серед них 4 статті у виданнях, затверджених МОН України як фахові у галузі психології, 1 – у міжнародних наукометричних виданнях, а також 15 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Таким чином, дисертаційна робота Авраменко Марини Валеріївни відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44, а її авторка - Авраменко Марини Валеріївни заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія».

Офіційний опонент:

завідувач кафедру психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

доктор психологічних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України

Олександр САФІН

«10» грудня 2023 року

Відгук Олександра САФІНА засвідчую:

ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

професор

Олександр БЕЗЛЮДНИЙ